

Alevî Sorunu: İmkânlar ve Engeller

Bekir Berat Özipek

Doç. Dr. | İstanbul Ticaret Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü

Liberal Düşünce, Yıl 16, Sayı 63, Yaz 2011 s. 73-85

Sunuş

“Alevî Açılımı”, Türkiye'nin öteden beri çözüm bekleyen, ama sürekli ertelenen kronik bir sorununu yeniden gündeme getirdi. Gündelik siyasî tartışmalarda her zaman açıkça yer almasa da, varlığını ve etkisini her zaman hissettiren bu sorunun gündeme getirilmesi, bekleneceği üzere sarsıcı bir etki yaptı. Toplumun hemen her kesiminden, Alevîlerden, Sünnîlerden ve diğer inanç gruplarından gelen tepkiler, derin bir yaranın üstünün açıldığını çarpıcı bir biçimde gösteriyordu.

Bu yönüyle “Açılım”ın, gelinen aşamada başarılı veya başarısız görünmesinden bağımsız olarak varlığı yeni ve önemliydi. Varlığı bilinen, ama kolektif bir suskunluk perdesiyle örtülüp ötelenen bir sorunun üstünün açılmış olması ve tartışılması, Cumhuriyet tarihinde bir ilki ifade ediyordu.

Çözüm girişiminin “müesses nizam”ın resmî ideolojisine mesafeli veya “muhalif” bir siyasî geleneğe sâhip olan ve ağırlıklı olarak Sünnî çoğunluğun oyunu alan iktidar partisinden gelmesi de ayrıca önemliydi ve sâdece bu yönüyle bile tarihî bir anlamı vardı.

Ancak bu ümit verici “ilk”lere, gerçekleştirilen bir dizi çalışmaya ve konunun kamusal müzakereye açılmış olmasına rağmen, çözüm yolunun daha başında olduğumuz açık ve bu yolda ciddî bir mesafe kat edilmiş olduğunu söylemek henüz mümkün değil. Gerek çalıştaylar ve gerekse sonrasında Hükümetin yayınladığı rapor da, çözüm konusunda beklentileri karşılamaktan henüz uzak görünüyor.

Bununla beraber, yola çıkılmış olması önemli ve bu girişimin desteklenmesi, bu ülkedeki adâlet, özgürlük ve barış gibi değerler açısından değerini koruyor.

Bugün, Alevî Sorununun bütün boyutlarıyla ele alınmasına, girişimin muhasebesinin yapılmasına, hataların tekrarlanmamasına, kapsamlı bir çözüm için bir yol haritasının oluşturulmasına ve bu konuda atılacak adımların desteklenmesine ihtiyaç devam ediyor. Bu çerçevede, Alevî Sorununun ne anlama geldiğini anlamak, “Açılım”ı değerlendirmek, ilgili aktörlerin bu süreçteki rollerini ele almak ve çözümün ana hatlarını belirginleştirmek yararlı olacaktır.

Bu çalışmanın, çözüme ilişkin hak temelli bir mutabakatın oluşmasına katkı yapması bu konuda siyasî aktörlere ışık tutması umulur.

Alevî Sorununu Tanımlamak

Alevî Sorunu, Türkiye’deki din ve vicdan özgürlüğü sorununun bir parçası veya sonucu olarak ele alınabilir. İster bir tarikat olarak tanımlansın, isterse de bir mezhep, ister İslâm-îçi olarak (ortodoks veya heterodoks) tanımlansın, isterse de İslâm-dışı, Türkiye’de Alevîler, bir *inanç grubu*¹ olarak, din ve vicdan özgürlüğü sorunu ile karşı karşıyadırlar.

Bu sorun, esas olarak Türkiye’de din-devlet ilişkilerinin insan haklarına dayalı demokratik bir düzene uygun olmayan niteliğinden, devletin sâhip olduğu ideolojiden ve bu kapsamda onun laiklik anlayışından kaynaklanmaktadır. Türkiye’de laiklik, “devletin dinler ve inançlar karşısında tarafsızlığı” anlamını taşımamaktadır. Tersine, devlet inanç alanına müdahale etmekte, onu “düzenlemekte” ve resmî örgütlenmesi içinde kendi belirlediği esaslara göre topluma yönelik olarak faaliyet gösteren bir kuruma yer vermektedir.

Türkiye’de devlet, Cumhuriyet’in başlarından itibaren kendine özgü ve anti-demokratik bir laiklik anlayışıyla, tarihsel ve sosyolojik olarak ülkenin gerçekliğini ifade eden bütün cemaat ve tarikatları yasadışı ilân etmiş, tekke ve dergâhları kapatmış, din eğitimini yasaklayarak, daha sonra onu kendi tekeline almıştır. Bu süreçte diğer inanç gruplarına ait dergahlar gibi Alevî dergahları da kapatılmıştır. Aynı süreçte, *şeyh*, *pir*, *sultan* ve *abdal* gibi kurum ve unvanlar da yasadışı ilân edilmiştir. Alevîlerin temel inanç önderliğini ifade eden *dedelik* kurumu da yasak kapsamındadır.

Hiç kuşkusuz, hem Sünnîlere, hem Alevîlere ve hem de diğer inanç gruplarına ait kurumların yasadışı ilân edilmeleri, pratikte bu sosyal kurumları ortadan kaldırmamış, ancak bütün inanç gruplarına ve özellikle de Alevîlere zarar vermiş,

¹ Türkiye’de Alevîlikle ilgili hemen her çalışma, onun niteliğine ilişkin tarihsel, sosyolojik veya teolojik tartışmalarla başlamaktadır. Çünkü Alevîlerin sâhip olmaları gereken hukukî ve siyasî statü, onların mezhep, tarikat vs. olmasına göre farklılaşmaktadır. Oysa *hukuk* ve özde *insan hakları* perspektifinden bakıldığında, haklar açısından onun bir inanç olarak niteliğinin ne olduğunun bir önemi yoktur. Bu nedenle, Alevîliğin ne tür bir inanç olduğu tartışmasına girmeden, konumuz açısından bir “inanç grubu” olarak adlandırılması uygundur.

yıllar boyunca sürececek olan ve bugün de devam eden bir hukukî meşruluk sorunu ortaya çıkarmıştır.

Alevîlerin Sünnî çoğunluk tarafından “heterodoks” kabul edilen bir inancın izleyicisi olarak görülmeleri ve gündelik hayata yansıyan bir *farklılık algısının* varlığı, evlilik ve iş ilişkileri gibi konularda zaman zaman dışlayıcı tutumlar ortaya çıkarması, bir dizi önyargının varlığı ise sorunun sosyolojik boyutuna işaret etmektedir. Sünnî ve Alevî toplum kesimlerinde, birbirleriyle evlilik yapmaktan alışveriş ilişkisine girmemeye kadar bir dizi dışlayıcı pratik de mevcuttur.

Bununla birlikte, geçmişten günümüze, iki inanç grubunun da genel olarak karşılıklı bir *tanıma* temelinde barışçı bir beraberliği tesis etmiş oldukları tespiti yapılabilir. Cumhuriyet döneminde iki grup arasında bazı çatışmalar ve trajik olaylar yaşanmış olmakla birlikte, bu çatışmaların esas olarak inanç farklılığından çok, Türkiye’deki egemenlik ilişkisini sürdürme arzusunun gerektirdiği mezhep temelli gerilimi canlı tutmaya yönelik siyasî ayırım ve müdahalelerden doğduğu düşünülebilir. Buradan hareketle, Alevî Sorununun siyasî ve hukukî boyutunun, sosyolojik boyutundan daha önemli ve öncelikli olduğu sonucuna varılabilir.

Bu çerçevede Alevî Sorunu, genel olarak Türkiye’de devletin din ve vicdan özgürlüğünü bütün bireyler ve inanç grupları için daraltmasından ve tarafsızlık ilkesine aykırı kurumsallaşmasından doğan, özel olarak da Alevî dergahlarının kapatılıp, şeyh, pir, sultan, abdal, dede, baba, musâhip gibi unvanların ve zikir, cem gibi âyinlerin yasaklanmasıyla, ibadet, eğitim ve kültür alanında bir dizi hakkın ihlâlini ifade eden ve toplumsal düzeyde ise önyargı ve dışlama gibi bazı tutumlarla derinleşen bir sorundur. Alevîlik uzunca bir dönem “sakıncalı” olarak görülmüş ve öteden beri kamu bürokrasisinde, terfi ve atama gibi konularda ayrımcılık şikâyetleri olagelmıştır. Özetle, esas olarak devletten kaynaklanan bu sorunlara, zaman zaman sivil toplumdan kaynaklanan önyargılı yaklaşımları ve dışlayıcı tutumları da eklemek mümkündür.

Türkiye hukukî ve siyasî sisteminin dayandığı resmî ideoloji, Alevî Sorununu üreten bir yapı ve işleyişi de beraberinde getirmiştir. Toplumun “din hizmetleri”ni karşılamak için devlet tarafından kurulan Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB) da sâdece Sünnî İslâm inancıyla ilgili “hizmetler” yürütmüş, diğer inanç gruplarını dışta bırakmıştır. Aslında bu durum, Sünnî İslâmı kayırcı bir düzenlemeyi değil, devletin en geniş sayıdaki inanç grubunu kendi denetimi altında tutmasını amaçlayan bir uygulamayı ifade etmesi bakımından, Sünnî çoğunluğun da din ve vicdan özgürlüğüne yönelik bir ayrımcılığı ifade etmektedir. Yine bu durum, devletin din alanında faaliyet göstermesinden rahatsızlık duymayan ve bunu talep eden kesimler açısından ise dışlayıcı bir tercihtir. Devletten “din hizmeti” talep eden Alevîlerin ve aynı talepte olan diğer inanç gruplarının dışlanması anlamını

taşıyan bu uygulama, aynı zamanda bu devletin sunduğu din hizmetini finanse etmek istemeyen her inanç grubuna yönelik bir haksızlık anlamını taşımaktadır.²

Aynı durum, devlet tarafından verilen din derslerinin pratikte İslâm ve özelde ise onun Hanefî versiyonunu ifade etmesi bakımından, diğer inanç grupları gibi Alevîlerde de rahatsızlık doğurmuştur. Son yıllarda din dersi kitaplarında Alevîlikle ilgili bilgilere yer verilmiştir. Alevî inançlarının bir şekilde müfredata girmiş olması, resmî olarak yok sayılan bir inancı *tanıma* anlamına gelmesi bakımından genellikle olumlu bir adım olarak değerlendirilmiş olmakla birlikte, söz konusu bilgilerin içeriği bütün inanç grupları gibi Alevîleri de tatmin etmemiş³, din kültürü ve ahlâk bilgisi dersinin zorunlu olmasının yanlışlığını ortadan kaldırmamıştır. Bu çerçevede sorun, anayasal bir ilke ve pratik olarak zorunlu din kültürü ve ahlâk bilgisi dersinin varlığıdır. Bu dersin zorunlu olması, aslında başka bir din ve vicdan özgürlüğü ihlâlinin -devletin sivil topluma, çocuklarına din eğitimi verecek okul kurma yasağının- bir sonucu olduğu gibi, sivil topluma din eğitimi yasaklamış olmanın telâfisi anlamına da gelmemektedir.

Türkiye’de Alevîlik inancı uzun yıllar yok sayılmış ve Alevîler, devletin “kaynaşmış ve bütünleşmiş bir toplum yaratma” ideali doğrultusunda asimile edilmeye çalışılmıştır. Tek parti döneminde sivil alandaki bütün inançların olduğu gibi Alevîliğin de üstü örtülmüştür. Çok partili hayata dönüşle birlikte yaşanan demokratikleşme süreçlerinde bu sorunun ağırlığı azalmışsa da, bir devlet politikası olarak Alevîliğin “çevre”den gelen çoğunluğa dayalı siyasî aktörleri dengeleyecek bir siyasî güç olarak yeniden biçimlendirilmesine ilişkin müdahaleler devam etmiştir. Çorum ve Maraş katliamları, Alevîlerin “geniş toplum”la ve onun siyasî aktörleriyle birlikte hareket etme kapasitesini ciddi ölçüde tüketmiş ve sağdaki siyasî partilerin de itmesiyle, “sol”a ve daha özelde ise “devlet partisi” CHP’ye sığınmaları gibi bir sonuç ortaya çıkmıştır. Darbe ve muhtıra dönemlerinde egemen olan gücün tercihlerine bağlı olarak devlet politikası da revize edilmiş, örneğin 12 Eylül 1980 Askerî Darbesi’nden sonra, pek çok Alevî köyüne, onların bir talebi olmaksızın cami inşa edilmiş ve buralara kadrolu imamlar atanmıştır⁴.

2 Devletin din alanına müdahalesinin ürettiği adâletsizliğin bir boyutu da, bu müdahalenin maliyetini, din ve vicdan özgürlüğünden yoksun bırakılanlara yüklenmesidir. Bu iki yönlü bir mağduriyet üretmektedir. Bir yandan, Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından belirlenen din görevlilerini, hutbeleri ve ibadete ilişkin diğer belirlemelerden şikâyetçi olan Sünnîlere, şikâyet ettikleri müdahalenin maliyetini yüklemekte, diğer yandan –eğer bu bir hizmet ise- o hizmetten hiç yararlanmayanları da bu maliyete ortak etmektedir. Oysa, bölünebilir bir kamu “hizmeti”ni, o hizmetten yararlanmayanlardan alınan vergilerle finanse etmenin haksızlık olduğu açıktır.

3 Etmesi de mümkün değildir; çünkü homojen bir “Sünnîlik” olmadığı gibi, homojen bir “Alevîlik” de yoktur. Bu ders devlet tarafından verildiği sürece, bu konudaki tartışmalar da devam edecek, tartışmayı ortadan kaldıracak “objektif” bir din bilgisi kitabı üzerinde mutabakat sağlanamayacaktır; çünkü böyle bir kitap, hiçbir inanç grubu için mümkün görünmemektedir. Bir an için, bunun mümkün olduğu varsayılrsa ve din kültürü ve ahlâk bilgisi kitaplarının hem Alevîleri, hem de Sünnîleri tatmin edecek genellikte kaleme alınabileceği düşünülse bile, söz konusu kitabın içeriği sorun olmaya devam edecektir. Çünkü Türkiye’de mevcut olan dinî inançlar, bu ikisinden ibaret olmayıp, Hıristiyan, Musevî ve diğer inanç gruplarına mensup bireyler ve onların çocukları da vardır. Ders kitabının içeriği sorununa ek olarak, çocuğuna hiçbir dinî bilgi vermek istemeyen ailelerin de varlığı göz önüne alındığında, bu dersin kendisinin sorun olduğu görülebilir.

4 Bu durum, bütün Alevîlerin camiye ibadethane olarak görmedikleri ve istemedikleri şeklinde anlaşılmalıdır. Yukarıda

1980'lerin ikinci yarısından itibaren, demokratikleşmeye ve sivil toplumun belirginleşmesine paralel olarak "Alevî kimliği" de görünürlük kazanmaya başlamış ve alandaki sorunlar da daha net bir biçimde tartışılır olmuştur. Özal dönemi, pek çok kimliğin olduğu gibi, Alevî kimliğinin de üzerindeki sessizlik perdesini kaldırmış ve başta "mum söndü" olmak üzere, pek çok önyargının kamusal alanda tartışılmasını ve yanlış bilgilerin düzeltilmesini mümkün hâle getirmiştir. Ancak 2 Temmuz 1993'te yaşanan Sivas Katliamı ile Alevîler yeniden Kemalist otoriteriyenizme sığınmak durumunda kalmış veya bırakılmıştır⁵.

İkibinli yıllarda da Cumhuriyet'in başlangıcından günümüze yürürlükte olan ve Alevî Sorununu üreten hukukî ve siyasî çerçevede bir değişiklik olmamıştır. Dinin ve toplumun din anlayışının devlet eliyle biçimlendirilmesini öngören resmî laiklik ilkesi ve bu ilkenin somutlaştığı "*Devrim Yasaları*" başta olmak üzere, Anayasa'nın değiştirilemez hükümlerini de içeren mevzuat, diğer inanç grupları için olduğu gibi Alevîler için de sorun oluşturmaya devam etmektedir.

Bu çerçevede Alevî Sorunu, esas olarak, bu inanç grubuna bağlı bireylerin din ve vicdan özgürlüğünün devlet tarafından ihlâl edilmesinden kaynaklanan bir özgürlük sorunudur. Söz konusu ihlâller, esas olarak, mevzuata rağmen değil, mevzuat tarafından üretilmektedir. *Tekke, Türbe ve Zaviyelerin Kapatılmasına Dair Kanun*, Alevîliğin din ve vicdan özgürlüğü çerçevesinde tarihsel olarak sâhip olduğu tarikat, tekke, türbe, dergah gibi kurumların hukukî bir güvenceye kavuşturulmasını engellemektedir. Aynı şekilde dedelik veya musâhiplik gibi kurumlar da fiilen mevcut, ama resmen yasak durumdadır. *Tevhid-i Tedrisat Kanunu*, Alevî inançları doğrultusunda eğitim veren özel okulların kurulmasını yasaklamaktadır. cemevlerinin hukukî statüsü bulunmamakta, tıpkı diğer konularda olduğu gibi, bu konuda da bu yapılara çoğu kez fiilen göz yumulmaktadır. Bunun bir sonucu olarak cemevleri, diğer ibadet mekânları için sağlanan elektrik ve su harcamalarının devlet tarafından finanse edilmesi gibi kolaylıklardan da yararlandırılmamaktadır.

Günümüzde Alevîlerin hak taleplerinin daha fazla dile getirildiği, sivil alandaki görünürlüğünün arttığı ve bu inanç grubunun, insan haklarını koruma amaçlı ulus-üstü mekanizmalardan yararlandığı görülmektedir. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, çocuğunun zorunlu din dersi almasını istemeyen Alevî bir ailenin başvurusunu haklı bulmuştur. İç hukukta da Danıştay'ın aynı yönde bir kararı vardır. Bu gelişmeler, artık Alevî Sorununun çözümünde mevcut Anayasa ve yasaların engelleyici niteliğinin değiştirilmesinin gerekliliğini gösteren işaretler olarak okunmalıdır.

da belirtildiği gibi homojen bir Alevîlik olmadığı için, camiye giden, ender olarak giden veya hiç gitmeyen Alevîler vardır. Cami yapımı, genel bir uygulamayı ifade etmesi ve talep etmeyenlere de yönelmesi bakımından, devletin "niyeti" konusunda kuşkularda uyandırmıştır.

5 Alevîlerin resmî ideolojiye ve devlete bağlanması sürecini ve bunun sonuçlarını analiz eden önemli bir çalışma için bkz. Cafer Solgun, *Alevîlerin Kemalizm'le İmtihani*, İstanbul: Hayy Kitap, 2008.

İçinde bulunduğumuz zaman, Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) Hükümetinin Alevî Sorununda çözüme yönelik tereddütlü de olsa, ilk kez çözüm yönünde adımlar atmaya başladığı bir dönemi ifade etmektedir. Bu girişim veya “Alevî Açılımı”, bu konuda hem Sünnîlerin, hem Alevîlerin, hem hükümetin ve hem de muhalefetin sınırlarını da ortaya çıkarmıştır ve güncel olarak bu sınırların, çözümlü güçleştirmesi söz konusu olsa bile, sâdece belirginleşmiş olması bile önemli görülmelidir.

Alevî Sorununun Ekonomi Politikası: “Muhelif” veya “Teminat” Olmak

Türkiye’de Alevîliğin, Sünnîliğin ardından ikinci büyük inanç grubu olması, onun siyasetteki yerini ve önemini belirleyen bir etkidir. Tek Parti döneminde kapalı bir kutu olarak kalan ve sorunlarını siyaset aracılığıyla gündeme getirmeleri mümkün olmayan Alevîler, çok partili hayata yeniden geçildiği 1946’dan itibaren, sâhip oldukları oy potansiyelleriyle, varlıklarını ve etkilerini hissettirmeye başlamışlardır. Alevîler, 1950 seçimlerinde ağırlıklı olarak, Tek Parti döneminde içinde buldukları duruma bir tepki olarak Demokrat Parti (DP)’ye oy vermişlerdir. Ancak DP’nin kapatıldığı 1960 sonrasında “çevre”yi temsil eden partilerden uzaklaşmaya ve o yıllardan itibaren CHP’ye oy vermeye başlamışlardır.

Bu dönüşümün, ülke siyasetini belirlemede etkili güçlerin Alevîleri “devlet partisi” olan CHP’nin içine almaya ilişkin başarılı “siyasî mühendislik” uygulamalarından, Adalet Partisi’nden itibaren “sağ” partilerin Alevîlere yönelik bir açılım vaat etmemelerine, Alevîlerin “Sünnî devlet” kaygısıyla aslında kendilerini de mağdur eden mevcut laiklik pratiğine teslim olmalarına kadar çok çeşitli açıklamaları yapılabilir. 1970’li yıllardaki “sağ”-“sol” çatışması, bu çatışmayı üreten odaklarca bir boyutuyla “mezhep ayrılığı” üzerine de oturtulmaya çalışılmış ve bunda belirli bir ölçüde başarılı da olunmuştur. Kısıktırılan çatışmalar, Alevîlerin kendilerini CHP’ye mecbur hissetmelerini sağlamıştır. 1990’larda, sağın ve solun eski ayrımlara dayalı anlamlarının farklılaşmasına ve siyasetin yeni farklılaşmalar üzerinden şekillenmesine paralel olarak, Alevîlerin oy davranışında da çeşitlenme eğilimi ortaya çıkmaya başlamıştır.

Ancak bu süreç, Sivas Katliamı’yla tekrar kesilmiş ve Alevîler yeniden, kendilerinden oy almasına karşın temel sorunlarını gündeme getirmediğinden şikâyet ettikleri “devlet partisi”ne dönmüşlerdir. Alevîlerin haklarını koruma amaçlı olarak ortaya çıkan vakıf ve derneklerin işlevi de bu tabloyu değiştirmemektedir. Genellikle sosyalist bir ideoloji ve jargonla görünürlük kazanan ve Alevîliğin *muhalif* niteliğinin sürekli altını çizenlerden, Diyanet içinde Alevîlere bir yer açmayı öngörenlerine kadar bu vakıf ve dernekler, çeşitli versiyonlarıyla Atatürkçülük ideolojisiyle buluşmakta ve tabanlarına da sıklıkla bu perspektifi sunmaktadır.

Alevîlerin “devletin kurucu ideolojisi”ni temsil eden CHP’ye oy vermeleri, Türkiye’deki siyaset alanında statükoyu koruyucu bir işlev görmekte ve resmî

ideolojinin yalnızlaştırılarak tasfiye edilmesini ve demokrasiye geçilmesini zorlaştırmaktadır. Bu çerçevede Alevîlerin “rejimin teminatı” olduğu söylemi, üst düzey bürokratlar ve siyasetçiler tarafından sürekli olarak yeniden üretilmektedir. Bunun ekonomik ve sınıfsal ilişkiler açısından anlamı, Cumhuriyet’in başlangıcından itibaren zenginleşen ve günümüzde de ayrıcalıklarını koruma mücadelesi veren sınıfın çıkarlarını koruyan hukukî ve siyasî yapının değişime karşı korunmasıdır. Öyle ki, CHP’den Alevî oylarını çekip aldığınızda, geriye her kentin en zengin yerleşim birimlerinde yaşayan ve sâhip oldukları konumu bu partiye borçlu veya bu partiyle sürdürülebilir gören dar bir sınıf (üst ve üst-orta sınıf) kalacaktır. Kısacası Alevî oyları, sosyal piramidin üstündeki dar bir grubun yalnızlaşmasını önlemekte ve onların ekonomik ve siyasî ayrıcalıklarını temsil eden resmî ideolojiye taban oluşturmaktadır. Zaman zaman çeşitli “çevre partileri”, Alevî oylarını alabilmek için Alevî aday göstermek veya bazı dinî törenlere katılmak gibi yakınlaşma girişimlerinde bulunmuşlarsa da, gerek kendi sınırları yüzünden Alevî Sorununun çözümü konusunda somut bir öneri getiremeyişleri ve seçmeni kucaklayamayışları, gerekse de uzunca bir dönemin ürünü olan kurulu işleyişi değiştirmeye ve “Devrim Kanunları”nda somutlaşan müesses nizamın sınırlarının belirlediği mayınlı alana girmeye isteksizlikleri nedeniyle, ana kitlenin CHP’de kalması durumu değişmemiştir. Geçmişten günümüze “çevre partileri”ne oy veren Alevîler de vardır; ama çoğunluk “merkez”dedir.

Bu durum, AB sürecinin öngördüğü demokratik reformların gerçekleştirilememesinden Kürt Sorununa barışçı çözüm çabalarının mahkum edilmesine, sivil bir anayasa yapımına kolektif bir destek sağlayamamaktan din ve vicdan özgürlüğüne ilişkin sorunların çözülememesine kadar bir dizi olumsuz sonucu da beraberinde getirmektedir. Din ve vicdan özgürlüğü açısından bu durum, Alevîlerin “şeriat korkusu”yla, aslında başlangıçtan beri kendilerini de mağdur eden anti-demokratik nitelikteki resmî ideolojiye destek vermeleri, dolayısıyla modern demokrasilerdeki din ve vicdan özgürlüğüne geçiş çabalarını güçleştiren iradeyle birlikte hareket etmeleri sonucunu doğurmaktadır. Buna, 1970’li yıllardakinden tamamen farklı olarak, Alevîlerin evrenselci dünya görüşlerinden uzaklaşıp Türk milliyetçiliği çizgisine doğru hareket etmelerinin, bu bağlamda “ulusalcılık” eğiliminin siyasetteki olumsuz etkilerini de ekleyebiliriz.

Alevî Girişimi ve Çalıştaylar

Türkiye siyasetinde “çevre”yi temsil eden ana akım siyasî aktör olan AK Parti Hükümeti, yapısal ve kronik bir nitelik taşıyan bu sorunu aşmak için bir girişim başlatan ilk sivil iktidardır. Hükümetin bu yöndeki ilk adımı, 22 Temmuz 2007 seçimlerinden önce aday listelerinde Alevî kesimlerin bazı önemli isimlerine yer vermek ve seçilmelerini sağlamak olmuştur.

AK Parti'nin de içinde yer aldığı “Çevre”yi temsil eden siyasî partilerin Alevî aday göstermeleri yeni bir durum olmamakla birlikte, yeni olan, seçimlerden hemen sonra bu kesimin sorunlarını çözmeye yönelik bir açılımın da gerçekleştirilmiş olmasıdır. Bu partinin Alevî milletvekillerinin çizdiği düşünülen açılımın yol haritası uyarınca, Hükümet ile Alevîlerin kanaat önderleri bir araya getirilmek istenmiştir. Bu amaçla, tarafları buluşturmayı amaçlayan ilk adım olarak bir akşam yemeği düzenlenmiş ve bu etkinlik, Şîîler ve Alevîler açısından önemli bir dönemde, “Muharrem Ayı”nda gerçekleştirilmiştir.

Ancak iktidar partisinin öngörülerinin aksine, Alevî kesiminin önemli sîmaları, basına “Alevî iftarı” olarak yansıyan bu buluşmaya katılmamış, bazıları ise girişi protesto etmiştir. Toplantıya katılmayan bazı örgüt veya kişilere göre, “bu toplantı iyi hazırlanmamıştır”; “Alevî kesimin sorunlarını dinlemek için değil, onlara hitap etmek için tasarlanmıştır”; “Alevîlikte iftar yoktur”, “dedeleri maaşa bağlamak istiyorlar”, “AKP'nin niyeti kötüdür”, “Reha Çamuroğlu (AK Parti milletvekili) bu organizasyonu kendi amaçları doğrultusunda düzenlemiştir”, “önce zorunlu din dersinin kaldırılması gerekir”. Bu gerekçelerle birtakım Alevî örgütleri, etkinliği protesto etmiştir. Dahası, katılanları da “düşkün ilan etme”ye kadar varan abartılı tepkiler geliştirmişlerdir.

Bu gerekçelerden, toplantının iyi hazırlanmadığına ilişkin olanında haklılık payı bulunabilir. Buna karşılık, katılmama gerekçelerinin hiçbirinin, yıllardır örtünün altında kalan Alevî Sorununun çözümü adına önemli olabilecek bir adımı işlevsiz hâle getirmeyi veya bu toplantıyı sorunları dile getirme fırsatı olarak kullanmamayı haklılaştırılamayacağı saptaması yapılabilir. Ancak görünen odur ki, bu girişim, Alevî örgütleri için bile âni ve sarsıcı olmuştur⁶.

Bu buluşmadan beklenen yararın sağlanamamış olmasının, girişimin başlatıcıları açısından cesaret kırıcı olduğunu tahmin etmek güç değildir. Gerçekten de, aradan geçen aylar içinde, konuyla ilgili başka bir adım atılmamıştır. Bu duraksamayı, ülkenin muhtıralar, parti kapatma davaları ve derin çetelerle ilgili her an yeni bir durum ortaya çıkaran sıcak gündeminin, sorunların çözümüne ilişkin öncelikleri değıştirici etkisiyle de açıklamak mümkündür.

Ancak Sorunun ilk kez geniş bir biçimde tartışılmasını sağlamış olması bakımından da önem taşıyan bu girişimin doğurduğu hayâl kırıklığı bir süre sonra önemli ölçüde telâfi edilmiş ve açılımın daha iyi planlanmış ve sistematik bir çalışma programı çerçevesinde yürütülmesine karar verilmiştir. İşte “Alevî Çalıştayları” böyle bir arkaplana dayanmaktadır.

6 Televizyonda, söz konusu girişimi sert bir biçimde eleştiren Alevî derneklerinden birinin başkanı, neden yemeğe katılmadıklarına ilişkin soruyu yanıtlarken, “bu ülkede 10 milyon işsiz var. Hükümet önce bu sorunla uğraşsın” diyordu. Alevî kesimin sorunlarını çözmek için kurulmuş, en azından öyle bilinen bir derneğin başkanının bu sözleri, söz konusu STK'ların tepkisinin sâdece girişimin tarzına değil kendisine de yönelik olduğuna ilişkin eleştirileri doğrulamaktadır.

Alevî Sorununun niteliğini belirginleştirmek, sorunun taraflarının, inanç önderlerinin, konuyla ilgili akademisyenlerin, basın ve sivil toplum örgütlerinin yaklaşımlarını anlamak ve bütün bu etkinliklerin sonucunda bir yol haritası oluşturmak amacıyla bir dizi çalıştay gerçekleştirilmiştir. Çalıştayların koordinatörü olarak bir devlet bakanı (Faruk Çelik) görevlendirilmiş ve etkinliklerin koordinasyonunda ve sonuçta yol haritasını teşkil edecek olan raporun yazımında ise bir akademisyen görevlendirilmiştir. Bu çalıştaylar, ilk kez sorunun bütün boyutlarıyla masaya yatırılmasını ve derinlemesine müzakere edilmesini sağlamış ve katılımcılar tarafından faydalı olduğu konusunda ağırlıklı bir görüş oluşmuştur.

Ancak bütün bu çalıştaylar sürecinin sonunda hazırlanan raporun, ne yazık ki, sorunun çözümü konusunda hayâl kırıklığı uyandıracak bir nitelik taşıdığı tespitini yapmak mümkündür. Rapor, sorunun önündeki engellerden söz etmekte ve bu konudaki “İnkılap Kanunları” engelini hatırlatmakta, Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB)’ni tartışmaya açmamakta ve çözüm konusunda da kayda değer bir hukukî değişiklik önerisi içermemektedir. DİB’nın kaldırılması veya yapısının değiştirilmesi bir yana, zorunlu din kültürü ve ahlâk bilgisi dersinin kaldırılması dâhi bir öneri olarak yer almamaktadır⁷. Görülen odur ki Hükümet, bir yandan kendi Sünnî sınırlarının, diğer yandan da Kemalist müesses nizamın sınırlarının belirlediği bariyeri aşmayı başaramamıştır⁸.

Çözümün Çerçevesi ve İmkânları

Alevî Girişimi sürecindeki tartışmalar ve bazı Alevî örgütlerince dile getirilen sorunlar, somut olarak dört ana başlık altında toplanacak talepleri içeriyor görünmektedir. Bunlardan ilki, zorunlu din derslerinin kaldırılmasıdır. İkincisi, ders kitaplarındaki Alevîlikle ilgili bilgilerin değiştirilmesidir. Üçüncüsü, cemevlerine hukukî statü sağlanmasıdır ve dördüncüsü ise DİB meselesidir. Bu sonuncusu, DİB’nın yapısının değiştirilmesi ve Kurum’da Alevîlere de bir yer açılmasından, uzun vâdede DİB’nın tamamen kaldırılmasına kadar götürülmektedir. Bazı Alevîler DİB’nda temsil edilmeyi talep ederken, diğer bazıları kurumun varlığına karşı görüş belirtmektedirler.

7 TC Devlet Bakanlığı (2010), *Alevî Çalıştayları Nihai Raporu*, Ankara: Başak Matbaası.

8 Acaba Hükümet her iki sınırı da aşabilmiş olsaydı nasıl bir sonuç ortaya çıkardı? Bu soru üstüne kafa yormak, bir sonraki girişimin önündeki engelleri anlamamızı kolaylaştırması bakımından faydalı olabilir. Kanaatim odur ki, Hükümet bu engelleri aşmış olsaydı, bu kez de ordudan, Kemalist çevrelerden ve hatta Alevî örgütlerinin büyük bir çoğunluğundan şiddetli tepki alacaktı. Bu tepkiler bir yandan “Cumhuriyetin temellerini dinamitlemek”, “Atatürk’ün kurduğu düzeni değiştirmek” gibi suçlamaları içerecek, diğer yandan da pek çok Alevî örgütü, “Sünnî tarikatlara yol açabilmek için Devrim Yasalarını değiştiriyorlar” veya “Nakşibendilere de verilecekse bu hakları istemiyoruz” gibi, çalıştaylar sürecinde alçak sesle dile getirilen tepkiselliği, muhtemelen çok daha yüksek sesle dile getirecekti.

Bütün bu çalıştaylar sürecinden kişisel olarak çıkardığım sonuç, Sünnîlerin, Alevîlerin ve Kemalist çevrelerin sınırları, statükonun değişmemesi konusunda kimsenin kabul etmek istemediği sessiz bir mutabakatın varlığıdır. Bir yandan Diyanet sistemi altında “ehlileştirilen”, bu sistemin dışında başka bir durumu tahayyül etme gücü köreltilen ve devasa bir maddî gücü ifade eden bu kurumdan maddî yarar sağlayan Sünnî kesimin örgütleri, diğer yandan yıllar içinde “laikleştirilen” ve Alevîliğin inanca ilişkin özünden uzaklaşarak onu sadece seküler bir kimlik olarak benimseyen Alevî kesimin örgütleri, sorunu çözmeme ama sorunun varlığından yakınma konusunda uzlaşıyor görünmektedirler.

Bu taleplerin hepsi, aslında din ve vicdan özgürlüğünü garanti altına almayı kararlı bir siyasî iradenin gerçekleştirilmesi gereken meşru taleplerdir. Çünkü, din ve vicdan özgürlüğü, devletin dinler ve inançlar karşısında tarafsız kalmasını, belirli bir inancı temel alan bir devlet örgütüne genel idare içinde yer verilmemesini, din eğitiminin topluma bırakılmasını ve dolayısıyla kamu okullarında zorunlu din dersine yer verilmemesini ve bireylerin ibadet ettikleri bütün mekânlara aynı statünün verilmesini gerektirir.

Nihâî olarak ise, bütün inanç grupları ve inanmayanlar için aynı andaâdil, kalıcı ve barışı sağlayıcı bir düzenleme gerekli olup, bunu gerçekleştirecek otorite ise siyasî iktidardır. Bu düzenlemenin çerçevesi şöyle çizilebilir:

- ▶ Devlet, dinler ve inançlar karşısında gerçekten tarafsız olacaktır; hiçbir inançtan yana veya ona karşı bir tutum almayacaktır;
- ▶ Her inanç grubunun öngördüğü cemaat, tarikat gibi kurumlar ile cami, kilise, sinagog, tekke, dergah ve cemevi gibi ibadethaneler, o inancın bağlılarıncı kuruluşlarca işletilecek, bütün âyin ve törenler serbest olacaktır;
- ▶ İbadetler için ihtiyaç duyulan imam, rahip, haham, şeyh, pir ve dede, o inancın bağlılarıncı belirlenecek ve ihtiyaç duydukları maddî kaynak yine onlar tarafından karşılanacaktır;
- ▶ İbadethaneler arasında altyapı ve giderlerin karşılanması gibi konularda farklı uygulamalara gitmeyecek, herkes kendi giderlerini kendisi karşılayacaktır;
- ▶ DİB tasfiye edilecektir. Devletin genel idare içinde herhangi bir inancı temel alan bir kuruma yer vermemesi, dolayısıyla farklı inanç gruplarından tek tip bir din hizmetinin karşılanması için vergi almayacak olması, herhangi bir dinî inancı olmayan veya agnostik veya başka bir sebeple bu iş için para vermek istemeyen bireyler açısından daâdil bir düzenlemeyi ifade edecektir;
- ▶ Din eğitimi ve din dersi sivil toplum tarafından oluşturulacak okullar tarafından verilecek, bu çerçevede zorunlu din dersi kaldırılacaktır; böylece Müslümanların Kuran Kursu veya Medreseleri için ayrı, Rum Ortodokslarının Heybeliada Ruhban Okulu için ayrı bir düzenlemeye gerek kalmayacak, bütün inanç grupları kendi din adamlarını yetiştirecek temel eğitim veya yüksek öğretim kurumlarını serbestçe oluşturabileceklerdir.

Bu düzenlemeler, Türkiye koşullarında ulaşılmaması güç bir ideal gibi görünse de, özgür bir toplumun dayanması gereken din ve vicdan özgürlüğünün gerektirdiği hukukî çerçeve bundan başkası değildir.

İşte gerek Hükümetin ve gerekse bu hakları talep eden Alevîlerle, onların taleplerini haklı bulanların zor tercihi de bu noktada belirginleşmektedir. Çünkü aslında tarafsız devlet ilkesinin ve bu çerçevede evrensel/demokratik anlamıyla laikliğin bu gereğini uygulamaya kalkışması, paradoksal bir biçimde, “devletin laik niteliğini ortadan kaldırma girişimi” olarak suçlanacak ve konu kolaylıkla bir rejim

sorunu hâline getirilecektir. Çünkü Türkiye’de Cumhuriyet’in başından bu yana egemen olan laiklik ilkesi, savunulduğu gibi “din ile devlet işlerinin birbirinden ayrılması”na değil, “devletin dini kendisine bağlamasına (devlete bağlı din/*sezaropapizm*)” dayanmaktadır. Dolayısıyla evrensel anlamıyla laiklik ilkesine uygun bir düzenleme, çok muhtemeldir ki, “bize özgü laiklik” adına mahkum edilecektir. Hükümeti zor bir tercih beklemektedir; çünkü örneğin DİB’nin yapısını veya varlığını sorgulayacak ölçüde radikal bir karar alması da aynı ölçüde kolay olmayacaktır.

Öte yandan, Alevî Sorununun genel bir din ve vicdan özgürlüğü programı çerçevesinde çözümü, diğer inanç grupları için de hak doğurucu bir nitelik taşıyacağından, örneğin Alevî dergahlarının açılması durumunda aynı talebin Nakşibendî dergahları için de gündeme getirilebileceği kaygısıyla, din özgürlüğüne ilişkin hak taleplerine karşı kuşkucu bir yaklaşım içinde olan “devletin kurumları”nın buna itiraz edeceği düşünülebilir. Sadece ahlâkî bakımdan değil, hukukî bakımdan da, diğer inanç gruplarını dışta tutarak, spesifik olarak sadece Alevîlerin sorunlarını çözmeye yönelik bir düzenlemenin güçlüğü açıktır. Bununla birlikte, zorunlu din derslerinin kaldırılması gibi bazı talepleri karşılamak daha kolay olacaktır gibi, ahlâkî ve hukukî bakımdan bir sorun da oluşturmayacaktır.

Ancak çözüm sürecinde Hükümetin aşması gereken engel, sadece Müesses Nizam (*Establishment*) olmayacaktır; din ile ilgili mevcut durumdan memnun olan Sünnî çoğunluktan da itirazlar gelmesi söz konusu olacaktır. Ama bu süreçte, “Muharrem ayı iftarı”nın da gösterdiği gibi, yine paradoksal bir biçimde, çözüm isteyen Alevî kesimlerden de çeşitli engellemeler söz konusu olabilecektir. Bunun başlıca iki nedeni vardır: Öncelikle bu örgütlerden bazıları, aşırı bir mezhepçi önyargıyı taşıdıkları izlenimini vermektedir ve bu durum, çözüm için bile olsa, kendilerine Sünnîliği, Osmanlı İslâmını veya şeriatçılığı çağrıştıran “öteki”yle işbirliğini âdeta olanaksız kılmaktadır. Sünnî kesimde olduğu gibi, Alevî kesimde de aşılması gereken derin önyargılar vardır⁹. İkincisi, bu örgütlerden bazıları, bütün “muhalif” görünümüne karşın, Hükümet’e karşı, bunu amaçlamamış olsalar bile, sonuçta “Devlet”in veya bazı bürokratik güçlerin belirlediği ayrımı sürekli kılacak doğrultuda bir işlev görmektedirler.

Bu çerçevede, Hükümetin bu örgütlerle işbirliği içinde soruna çözüm bulması güç görünmektedir. Çözüm yolunda onlarla görüşmek ve katkılarını almaya çalışmak önemlidir ve Hükümet, bu süreçte uğradığı hayâl kırıklığına veya ileride karşılaşabileceği bazı olumsuz tutumlara karşı hazırlıklı olmalıdır. Ancak en olumsuz durumda bile, din ve vicdan özgürlüğünü sağlayacak bir düzenlemenin genel çerçevesinin bütün inanç grupları için aynı olduğu göz önüne alınacak olursa, bu örgütlerin katkısı olmadan da çözümün imkânsız olmadığı sonucuna varılabilir. Özellikle de bireysel farklılıkları göz ardı eden kurum ve yapılar söz

9 Bu örgütlerden birinin başkanı, söz konusu buluşmayı reddederken, bu buluşma için “Hızır Paşa sofrası” şeklinde bir nitelirmede bulunmuştur. 16. Yüzyıl’da devlet görevini kabul ederek ünlü Alevî ozanı Pir Sultan Abdal’a ihanet eden kişiye izafeten böyle bir ifadenin kullanılması, bazı Alevîlerin âdeta tarihte yaşadıkları, geçmişin bir trajedisine takılıp kaldıkları (Freudyen bir ifadeyle sâbitledikleri) ve dolayısıyla yüzlerce yıl öncesini acılarının bugünü belirlemesine engel olmadıkları şeklinde yorumlanabilir. Bu ruh hâlinin, sorun çözüme konusunda her aşamada engel olacağı düşünülebilir. Hükümeti “Hızır Paşa” olarak gören bir ruh hâli, her tür yakınlaşmayı “ihanet” olarak değerlendirebilecektir.

konusu ise, çözümünü bireysel haklar temelinde somutlaştırmak zorunludur. Dahası, yukarıda dört maddede özetlenen ve kısa vâdede çözüm adına atılacak olumlu adımlara ilişkin Alevî talepleri de belli olduğuna göre, güven arttırıcı ve nihâî çözümünü kolaylaştırıcı adımların hangi yolu izlemesi gerektiğini saptamak da güç değildir. Kısacası, söz konusu örgütlerin katkısı aranmalı, ancak bu katkı sağlanmasa da yola devam edilmelidir.

E. Çözümüne Yönelik Bir Siyasa Önerisi

Alevî sorununun çözümü, adalet ilkesinin bir gereği olmasının yanında, Türkiye’de insan haklarına dayalı demokratik bir düzenin gereklerine ulaşma yolunda önemli bir engelin aşılmasını ifade edecektir. Evrensel hukukta din ve vicdan özgürlüğüne ilişkin genel çerçevenin nasıl olması gerektiği açıktır. Bu çerçevenin Türkiye’de somut olarak hangi düzenlemeleri içermesi gerektiği yukarıda belirtilmiştir ve er veya geç, adil bir çözüm için izlenmesi gereken yol budur.

Ancak mevcut şartlar altında bunu gerçekleştirmenin güçlüğü de açıktır. Başka bir ifadeyle, devletin din alanından elini çekmesi, inanç, ibadet, örgütlenme, âyin ve finansman konularında inisiyatifin topluma bırakılması, cemaat, tarikat, vakıf ve benzeri faaliyetlerde, din ve mezhep ayrımı yapmaksızın eşit mesafede durması anlamındaki ideal çerçeve bugün için kolay ulaşılabılır bir hedef değildir. Türkiye’deki bürokratik yönetim geleneğinin gücünü, resmî ideolojinin belirleyiciliğini ve demokratik reform yapması beklenen siyasî iradenin hâlihazırdaki siyasî gücünü göz önüne aldığımızda, bu özgürlükçü modeli her zaman bir hedef olarak korumak, ama özellikle kısa vâdede daha kolay uygulanabilir bir siyasaı tercih etmek çözüm açısından daha mâkûl görünmektedir.

Bu çerçevede, sorunu çözmeye kararlı bir siyasî iradenin izlemesi gereken bir siyasanın ana çerçevesini şöyle ortaya koyabiliriz:

- ▶ Siyasî irade, yaşanan bütün sorunlara karşın çözüm perspektifini sürekli taşımalı, çözülmesi gereken sorunun derin olduğunu unutmamalıdır. Ancak bunun için çalışırken, kısa vâdede çözüme katkıda bulunacak adımları da küçümsememelidir. Bu çerçevede **zorunlu din derslerinin kaldırılması** ve **cemevlerine hukukî statü tanınması** gibi adımlar, tarihsel önyargıların giderilmesine ve çözüm açısından elverişli bir iklimin doğmasına katkısı bakımından önemlidir.
- ▶ AK Parti Hükümeti’nin Alevî sorununun çözümü konusundaki adımları, birçok kesimden tepkiler alacaktır. Hükümet, kendi içinden gelecek tepkilere karşı da hazırlıklı olmalıdır. Özellikle çözümün gerektirdiği bazı adımlar somutlaştıkça, örneğin zorunlu din derslerinin kaldırılması gibi adımlar gündeme geldiğinde, prensip olarak Alevî açılımına karşı olmayanlardan da itirazlar gelecektir. Bu sorunun çözümünde DİB’ndan alınabilecek katkının sınırlı olduğu, hatta bu kurumun sorunun çözümüne engel olmak isteyebi-

leceği, bir başka ifadeyle sorunun bir parçası olan bir kurumdan katkı beklemenin güçlüğü de unutulmamalıdır.

- Öte yandan bazı Alevî örgütlerinin temsilcilerinde de siyasî, ideolojik ve inançla ilgili bariyerler vardır. Onlardan bazıları için, en olumsuz değerlerle özdeşleştirdikleri siyasî aktörler eliyle bulunacak bir çözümdense, sorunun çözülmemesi tercihe şayandır. Yine de onlarla iletişim için koşullar zorlanmalı, **atılacak olumlu adımlarda onların da katkısı aranmalıdır**. Ancak sorunun son tahlilde bir sivil ve siyasî haklar sorunu olduğu göz önüne alınarak, **çözüm için gerekirse bu örgütlerin desteği olmaksızın adımlar atılmalıdır**. Unutulmamalıdır ki, onların katkısı olsun veya olmasın, yapılacak olan düzenleme, sivil ve siyasî haklarla ilgili bir düzenlemedir.

Sonuç

Alevî sorununun çözümü, ahlâkî ve siyasî bakımdan çok önemli bir girişimi ifade etmektedir. Sorunun çözümü, her şeyden önce, ahlâkî bir ödev olarak görülmeli ve sonuçlarından bağımsız olarak değerlendirilmelidir. Alevîlerin bu yapının taşıyıcısı olan siyasî partiye vermek durumunda kaldıkları oy desteğinin ortadan kalkması, demokratik bir sosyo-politik yapıya geçilmesini de kolaylaştıracaktır. Bu yönüyle sorunun çözümü, Türkiye’de “demokratik görünümlü oligarşi” olmakla eleştirilen sosyo-politik yapının aşılması bakımından da hayatî bir önem taşımaktadır.

Öte yandan, ilk kez “çevre”den gelen bir partinin kapsamlı bir çözüm için elini uzatması da ülkedeki çeşitliliği temsil eden unsurlar arasında karşılıklı tanıma ve barışın derinleşmesi idealleri açısından çok önemlidir. Bu konuda onun cesaretlendirilmesi ve ilk hayâl kırıklığının etkisiyle kendisine biçilmek istenen konuma geri dönme ihtimâline karşı girişime devam etmesi yönünde teşvik edilmesi, demokratlar açısından bir gereklilik olarak ortaya çıkmaktadır. Çünkü bu sorunun çözümü, Türkiye’de siyasetin adâlet, demokrasi ve hoşgörü gibi değerler çerçevesinde dönüşümü bakımından yeri doldurulamaz bir katkı olacaktır.